

Szerkesztői előszó

Szinte már közhelyszámba megy, hogy a 18. század vége és az első világháború közötti hosszú 19. században született meg a nacionalizmus és vált a modern világ egyik megkerülhetetlen szervezőelvévé, és ugyanebben az időszakban jött létre a modern tudományosság, azaz akkor alakultak ki a tudományos módszerek, a szaktudományok beosztása és az ezt biztosító intézményrendszer. A két folyamat hol egymással párhuzamosan, hol egymást keresztezve, de mindenképpen egymásra hatva ment végbe.

A felemelkedő nacionalista politikának több okból kifolyólag is szüksége volt tudományos háttérre. Először is tudományos, tehát „objektív” eszközökkel kellett körülhatárolni a nemzeti közösséget mind térben, mind a közösség tagjait tekintve. Másodsor, a tudományt kellett eszközül hívni a nemzeti identitás tartalmának kidolgozásához: a nemzet múltját, hagyományait, a nemzeti kultúrát is a tudománynak kellett rögzíteni. Harmadszor, a nemzettagok közötti kommunikáció, azaz a nyelv kidolgozása és a nemzeti identitás reprezentációja is jelentős részben tudományos feladat volt.

Hasonlóképpen a tudománynak is szüksége volt a nemzetre: a jelentős összegbe kerülő tudományos infrastruktúrát csak úgy lehetett működtetni, ha ennek gyakorlati haszna volt, azaz harmonizált a nemzetépítés programjával, továbbá a 19. században a tudomány jelentősen megnövekedett presztízse miatt a tudósok immár a nemzet intellektuális vezetőinek tudhatták magukat, ami jelentős státusnövekedést jelentett számukra. Nemzet és tudomány kölcsönösen hatottak egymásra: a tudományos elképzelések befolyásolták az elképzelt nemzeti közösséget, annak területét, tagságát és a közösséget összetartó elemeket, míg a nacionalista politika elvárásai a tudományosság működésére hatottak. A művészeknek a nemzet egy új, a korábnál jelentősen nagyobb közönséget és a mecénatúra kitérőt jelentette. Magyarországon ennek első jele az volt, hogy a reformkorban eleve nemzeti intézményként létrejövő magyar polgári nyilvánosság el tudta tartani a minden korábnál gazdagabb irodalmi életet.

A nacionalizmus és a tudományosság, tágabb értelemben pedig a kultúra kapcsolata ennek megfelelően több évtizede a tudományos kutatások egyik fontos kérdésének bizonyult. A nacionalizmuskutatás 1980-as években történt forradalma során a nemzeti kultúra Anthony D. Smith, Eric Hobsbawm és Benedict Anderson paradigmateremtő műveiben is kulcsszerepet kapott,

és ennek nyomán könyvtárnyi irodalom keletkezett a nacionalizmus és a kultúra összetett viszonyrendszeréről.

A 2000-es években két fontos fejlemény hozott változást a nacionalizmus-kutatásban. Egyrészt lezajlott egy transznacionális fordulat, azaz egyes esettanulmányok és azok esetleges összehasonlítása helyett immár a nacionalizmus több országra kiterjedő vizsgálata lett a legdinamikusabb kutatási terület. Másrészt pedig a nacionalista kultúra alrendszerei közül egyre nagyobb figyelmet kapott a tudományok története.

A legátfogóbb igénnyel eddig a történészek néztek szembe tudományuk kialakulásának nacionalista voltával. A 2003 és 2008 között futó *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe* című projekt eredményeképpen nyolc vasos kötet látott napvilágot, köztük egy historiográfiai atlasz, több tematikus kötet és a projekt eredményeit összefoglaló monográfia Stefan Berger és Christoph Conrad tollából.¹ Baár Monika monográfiája öt meghatározó közép-európai történész munkásságán keresztül mutatja be a történelemtudomány és a nacionalizmus átfedéseit és ezeknek strukturális megegyezőségét a régióban. A közép-európai politikai gondolkodás történetét hasonló perspektívából Trencsényi Balázs, Maciej Janowski, Baár Monika, Maria Falina és Michal Kopeček közös monográfiája tárgyalja. Ehhez nagyon hasonló a közép-európai irodalomtörténeteket összevető, Marcel Cornis-Pope és John Neubauer által szerkesztett könyv, amely pedig arra világít rá, hogy a térség kulturális-irodalmi nemzetépítései mennyire hasonlóan működtek: funkcionálisan hasonló szerzők hasonló intézmények által támogatva hasonló műfajú és tartalmú műveket hoztak létre. A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia 2014 és 2017 között futó, *National Poets and Cultural Saints of Europe: Commemorative Cults, Canonization, and Cultural Memory* című projektje pedig a korszak egyik legtipikusabb kulturális jelenségét, a nemzeti költőt vizsgálja szintén transznacionális keretben. A régészetben, a művészet-történetben és a néprajztudományban is tanulmánykötetek sorában öltött testet az adott tudomány és a nacionalizmus összefüggésének felismerése.

A 19. századi nemzeti tudományosság alapvető intézményei közül az egyetemek összehasonlító történetéről több munka is született. A múzeumot transznacionális megközelítésben a Linköpingi Egyetem *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen* című projektje vizsgálta. A tudományos egyesületekről inkább azok 18. századi fénykorát tárta fel a mai tudomány, de a modern tudományosságban játszott szerepükről is van friss irodalom: így például Török Zsuzsanna Borbála monográfiája két erdélyi egyesület nemzeti és regionális kötődéseit vizsgálta meg.

Jelenleg két nagyszabású kutatási projekt is folyik, amely a kultúra és a nacionalizmus kapcsolatát térképezi fel transznacionális igénnyel. Az antwer-

1 A projektről jó áttekintést ad: Sipos Júlia: A nemzet megírása. Beszélgetés Frank Tiborral. *Magyar Tudomány*, 176. (2015) 11: 1377–1383.

peni székhelyű Flaming Nationalizmus Levéltára és Dokumentációs Központja (Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme, ADVN) a gazdája a *National Movements & Intermediary Structure in Europe* (NISE) című projektnak. A projekt legfontosabb hozadéka egy olyan adatbázis, ami a 19. századi európai nemzetépítések kulturális szereplőit és intézményeit tartalmazza, és a közöttük levő kapcsolatokat vizuálisan is megjeleníti.

A NISE projekttel szorosan együttműködik a *Study Platform on Interlocking Nationalisms* (Spinnet) című projekt, amely az Amszterdami Egyetemen fut Joep Leerssennek, a kulturális nacionalizmus jelenleg egyik legnevezebb kutatójának a vezetésével. A projekt célja az európai nacionalizmusok kulturális gyökereinek feltárása és a nemzetépítő értelmiségiek hálózatának megrajzolása az 1770 és 1914 közötti időszakban. A legjelentősebb alprojekt a romantikus nacionalizmus enciklopédiája (*Encyclopedia of Romantic Nationalism*), amely 1000-nél több, szöveges és képanyagból álló, keresztutalásokkal ellátott szócikket tartalmaz, és elérhető online és könyv alakban is. Az enciklopédia innovatív jellegét nem csak transznacionális volta adja. Az enciklopédia ugyanis a romantikus és neoromantikus stílusban alkotó művészek és tudósok életművei mellett az adott személyek kultuszát is tárgyalják, a személyek közötti kapcsolatokat vizualizálva is meg lehet tekinteni, továbbá azonos szempont szerint megírt áttekintő szócikkekben mutatja be az egyes nemzeti kultúrák „romantikus” produktumait. Az enciklopédiához kapcsolódik egy online szöveggyűjtemény is, amely a 19. századi nacionalizmusok programadó szövegeit és a nemzeti irodalmak jellegzetes alkotásait tartalmazza. A Spinnet gondozza továbbá a *National Cultivation of Culture* című könyvsorozatot, amelyet a leideni Brill ad ki.

A kulturális nacionalizmus jelenségét tanulmányozó kutatási projektek mellett több szöveggyűjtemény is megjelent. Ezek közül kiemelendő a Trensényi Balázs vezetésével, Michal Kopeček, Ahmet Ersoy, Maciej Górny, Vangelis Kechriotis, Diana Mishkova és Marius Turda közreműködésével kiadott, négykötetes szöveggyűjtemény, amely a felvilágosodástól a második világháborúig közöl válogatást a közép- és délkelet-európai nacionalizmusok paradigmatiszta szövegeiből. A nemzeti kultúráról szóló 19. és 20. századi magyar szövegekből Szegedy-Maszák Mihály és Zákány Tóth Péter közölt egy válogatást. A szlovák tudományosság és nemzetépítés kapcsolatának szövegeit Karol Hollý adta ki.²

Jelen kötetnek az a célja, hogy bepillantást adjon a magyar nyelvű bölcsészettudományok és a magyar nemzeti művészetről szóló diskurzusok kialakulása és a magyar nemzetépítés közötti elválaszthatatlan kapcsolatba, és így segítse a szembenézést a tudományok és művészetek politikai motiváltságú eredetével. Az első fejezet szövegei azt a folyamatot mutatják be, amely során a rendi nemzetfogalom modern nemzetfogalommal alakult át. Ezek a szöve-

2 Az előszóban említett szakirodalmak pontos könyvészeti adatait az Ajánló bibliográfia tartalmazza (ld. 43–47. oldal).

gek a nemzet mibenlétére, határaitra reflektálnak, többnyire teoretikus módon. A második fejezet szövegei a nemzet hagyományos kultúráját tárgyalják. Ezek az írások a romantikus nacionalizmus kontextusában keletkeztek, amikor értelmiségek sora azonosította a nemzetet és annak kultúráját a „néppel”. A harmadik tematikus egység a modern nemzeti kultúra megteremtését célul kitűző diskurzusokból válogat. A negyedik fejezetbe rendezett szövegek központi problémája, hogy miként lehet összeegyeztetni az európai országoknak a korszakban egyre inkább egymáshoz hasonló modern kultúráját a magyar nemzeti kultúra egyediségével.

A szövegeket mai helyesírás és központosítás szerint közöljük. A ma már ritkán használt kifejezéseket és az idegen szavakat a szövegben magyarazzuk meg, ezzel is segítve az olvasást. Az esetleges szerkesztői beavatkozásokat a forrásszövegekbe szögletes zárójellel jelezzük. Lábjegyzetekben a szerzők megjegyzéseit, végjegyzetekben pedig szerkesztőink tárgyi magyarázatait közöljük. Amennyiben külön nem jeleztük, úgy a forrásokban szereplő, rövidebb idegen nyelvű szövegek fordítását a szöveget gondozó szerkesztő végezte el.